

„MACSKABÖLCSŐ”, AVAGY A JOGÁLLAMISÁG LÁTSZATA

A Fórum rovat műfaji adottságaiból adódóan ebben az írásban elsődlegesen a szerkesztőtársam által felvetett problémához kívánok további észrevételeket tenni: Salát Orsolya „A jogásznezmet esete az autokráciával” című vitaindító fórumírásában egyebek mellett arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a jogállam hazánkban megszűnt létezni, távolról nézve a jogállami és alkotmányossági keretek mégis hasonlóságot mutatnak a liberális demokratikus hagyományokkal. A „mintha-döntések” képesek felvillantani valamit az elmúlt jogállamiságból: ez a jogállamiság hívei számára reményt jelenthet, de a jogállami gondolkodás csapdjára is rávilágíthat. Jogosan merül fel tehát a kérdés: vajon miért teszünk úgy, mintha jogállamban élnénk? A jogállami narratíva, a jogállami gondolkodás egy autokratikus rezsimben¹ nagyon sok nehézséget és logikai buktatót rejt magában.² A legfőbb probléma, amellyel szembesülnünk kell, hogy a jogállami gondolkodás egy autokratikus politikai rezsimben komoly önellentmondást jelent.

Az alkotmányosság, a jogállamiság hívei – miként jelen írás szerzője is – könnyen esnek abba a hibába, hogy az autokratikus gondolkodással szemben a liberális demokrácia, a jogállamiság, az alkotmányosság³ mezsgyéjén belül fejtik ki észrevételeiket, holott ez a megközelítés a nyílt populizmus, a liberális demokrácia alapértékének elvetése miatt teljesen eszköztelennek látszik. A másik, szintén jelentős probléma az, hogy ha maradéktalanul elfogadjuk a „rendszer” játékszabályait, demokratikus gondolkodóként „megerősokoljuk” az alkotmányosság eszméjét, és jogállamon kívüli eszközökkel vesszük fel a harcot a jogállam érdekében, akkor vajon nem éppen ez eredményezi-e a jogállamiság utolsó tartalmi bástyájának lebontását? A fenti dilemma megoldása hosszas kifejtést, elemzést igényel, ebben az írásban – a Fórum rovat jellege miatt – nem tudok minden kérdésre kiható elemzésre vállalkozni. Ugyanakkor a probléma alapját, az Alaptörvény utáni helyzet bemutatását és az esetleges megoldási javaslatokat mindenképpen érdemes felvázolni, ezáltal megalapozni a jövőbeni polémia hátterét azon kér-

dést illetően, hogy kell-e, lehet-e egyáltalán jogállami keretek között gondolkodnunk?

Az alkotmányosság, a jogállamiság felfogása változásának – pontosabban a „jogállam végének”⁴ – kezdete a kormánykoalíciós többség alkotmányának, Magyarország Alaptörvényének elfogadásától számítható. A rendszerváltó Alkotmány sajnálatos módon könnyen módosítható volt, figyelemmel a kétharmados szabály meglétére, amelyen egyébként az Alaptörvény sem változtatott. Ettől függetlenül nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az alkotmány eljárási szabályai mögött – így az alkotmány módosításával és az új alkotmány megalkotásával kapcsolatos eljárási szabályok mögött is – tartalmi megfontolások húzódnak meg.⁵ A kétharmados többség tehát nem pusztán egy számarány, hanem annak a kifejezése, hogy az alkotmányozással (pontosabban az alkotmány módosításával) kapcsolatos végső döntéshez a lehető legszélesebb körű parlamenti támogatás szükséges. A választójogi rendszer aránytalansága miatt viszont annak a lehetősége is kizárt a gyakorlatban, hogy a kétharmad széles társadalmi támogatottságot tükrözzön. Vagyis önmagában az eljárási szabályok alkalmazása még

nem teszi az adott alkotmányt legálissá.⁶ Ami az Alaptörvény legitimitását illeti, egyetértek Tóth Gábor Attilával, aki szerint *de facto* hobbesi értelemben legitim,⁷ ugyanakkor szociológiai és normatív értelemben is erősen megkérdőjelezhető a legitimitása.⁸

Az Alaptörvény legitimitásával összefüggő, valóban fontos aggály mellett utalni kell arra is, hogy a dokumentum keletkezésének körülményeit tekintve „válságalkotmány” benyomását kelti,⁹ ráadásul a forradalmi jellegre utalás is megjelent a kormányzati kommunikációban („fülkeforradalom”). A „válságretorika” egyébként azóta is tematizálja a rendszer működését (terrorveszély, tömeges bevándorlás stb.). Azt, hogy miért volt szükség új alkotmányra, számos szerző¹⁰ – sőt, az Alaptörvényhez fűzött indokolás is – megfogalmazta már. Az új alkotmány megalkotását lehetővé tevő, jogilag is releváns szempontok mellett

AZ ALKOTMÁNYOSSÁG, A JOGÁLLAMISÁG HÍVEI [...] KÖNYNYEN ESNEK ABBA A HIBÁBA, HOGY AZ AUTOKRATIKUS GONDOLKODÁSSAL SZEMBEN A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA, A JOGÁLLAMISÁG, AZ ALKOTMÁNYOSSÁG MEZSGYÉJÉN BELÜL FEJTIK KI ÉSZREVÉTELEIKET

azonban érdemes utalni Trócsányi László érveire, aki az Alaptörvény létrehozása melletti számos érvet két nagy csoportba sorolta: politikai és jogi indokokra. Álláspontja szerint a politikai indokok voltak erősebbek; ezek közül kiemelkedett az, hogy 2006-tól politikai, morális és gazdasági válság alakult ki, amelynek rendezése mint cél a kétharmados parlamenti többség számára lehetőséget teremtett az új alkotmány elfogadása.¹¹ Bár erősen vitatható, hogy az említett érvek valóban alapul szolgálnának egy új alkotmány megalkotására, ugyanakkor látható, hogy a válság érvként jelent meg a szakirodalomban: az alkotmányozást legitimáló tényezőként. Ráadásul az Alkotmánybíróság gyakorlatában is felmerült ez a koncepció; igaz, nem többségi álláspontként, hanem a későbbi elnök különvéleményeként. Lenkovic Barnabás a 45/2012. (XII. 29.) AB határozathoz fűzött különvéleményében úgy fogalmazott, hogy a rendszerváltás két évtizedes folyamatában „*az ország súlyos, kiterjedt és mély (politikai, gazdasági, pénzügyi, szociális, morális stb.) válságba sodródott. Ezt a válságot részben a magyar jogállamon belüli, részben külső (európai uniós és globális) körülmények idézték elő.*” A különvélemény ezt követően rámutat arra, hogy az Alaptörvény keletkezésének is ezek a válságtényezők voltak az alapjai, ráadásul a későbbi alkotmánybíró-sági gyakorlat változásait is előrevetíti, amikor azt írja, hogy „[...] ilyen körülmények között zajlott a magyar alkotmányozás 2010-ben és született meg Magyarország új Alaptörvénye 2011-ben. Ugyanezen körülmények között zajlik ma is az alkotmányos jogrendszer újraalkotása, melynek keretében szintén új és szokatlan megoldások tanúi lehetünk.”¹² A gazdasági, politikai válságra hivatkozás tehát egyúttal a (fülke)forradalminak nevezett alkotmányozás egyik legitimáló tényezőjeként, egyben pedig a rendszer egyfajta működési elveként, katalizátoraként jelent meg. A későbbiekben még visszatérek arra, hogy a magát Nemzeti Együttműködés Rendszerének aposztrofáló, nem jogállami rezsim nagyon fontos működési alapelve a „válságkommunikáció” napirenden tartása, ami ekként számos jogállamon túli intézkedés, egyúttal pedig az új rendszer legitimációs alapjává vált.

Az Alaptörvény erősen vitatott legitimitása mellett fontos kérdés az is, hogy vajon volt-e alkotmányozási kényszer, és ha igen, akkor az a gyanú igazolódik-e be, miszerint az új alkotmány küldetése sokkal inkább a napi politikai célok szolgálata, mintsem az alkotmányosság, a jogállami keretek biztosítása. Elismerve, hogy az új alkotmány megalkotásá-

nak voltak egyéb legitimáló tényezői is,¹³ érdemes kiemelni Sajó András kiindulópontját, aki szerint az alkotmányozás alapja a félelem.¹⁴ Így például a rendszerváltó magyar alkotmány vagy a bonni alaptörvény is félelmen alapult (előbbit a kommunista diktatúra visszatérésétől való félelem, utóbbit pedig a weimari alkotmányon alapuló köztársaság bukásának emléke hatotta át), vagyis az új alkotmány megszületésének egyik fontos motívumának a félelemnek kellett lennie; okulva a korábbi tapasztalatokból, ezáltal is védelmezve az alkotmányosságot és a jogállamiságot. Sajó szerint a 90-es években az új alkotmány koncepcióját három sajátos félelem hathatta át: egyrészt a végrehajtó hatalom túlterhelődésétől, a jóléti kiadások megnövekedésétől való félelem; másrészt a

populizmus térnyerésétől – ami egy nemzetet egyesítő diktátort állíthat elő, és lebonthatja a demokráciát – való félelem; harmadrészt pedig az a megalapozott félelem, hogy a meglévő állami intézmények vezetői saját érdekeik „bebetonozására” használják fel az alkotmányozást.¹⁵ Az ilyen félelmeknek pozitívan kell hatniuk az alkotmányozás folyamatára: hiába vagyunk tisztában a félelmekkel, az alkotmány szövegezése mindvégig ezeknek a félelmeknek a függvényében alakul; pontosabban: ezek megakadályozása határozza meg.¹⁶ Miként arra a későbbiekben kitérek majd: paradox módon az új alkotmány ahelyett, hogy korrigálta volna a rendszerváltó alkotmány hiányosságát – vagyis azt, hogy nem adott a rendszerváltást megelőző valamennyi félelemre hathatós választ –, sokkal inkább új félelmeket alapozott meg.

Témám szempontjából az alkotmányosság fogalmával összefüggésben érdemes utalni a jogállamiság, a joguralom fogalmaira is. Az alkotmányos állam immanens eleme ugyanis a jog meghatározó szerepe abban a tekintetben, hogy szabályozás útján biztosítja az állami önkénynek, valamint annak a megakadályozását, hogy a jog uralma helyébe az emberek uralma lépjen. A jog uralma vagy a jogállamiság tehát az állami önkény korlátozását valósítja meg, de a jog uralmának merev érvényesülése nem eredményezheti a méltányossági, igazságossági szempontok vagy éppen az emberi tényező figyelmen kívül hagyását. Röviden tehát: az alkotmányosság érvényesülése legalább csökkentheti a joguralom merevségét.¹⁷ A jogállamiság (joguralom) semmi esetre sem öncélú tehát, feltételezi az alkotmányosság olyan metajurisztikai aspektusait is, amelyek hiányában a jog uralma merev szabályok összességét jelentené csupán. A formális többség megléte sem jelenthet

A JOGÁLLAMISÁG (JOGURALOM) SEMMI ESETRE SEM ÖNCÉLÚ [...], FELTÉTELEZI AZ ALKOTMÁNYOSSÁG OLYAN METAJURISZTIKAI ASPEKTUSAIT IS, AMELYEK HIÁNYÁBAN A JOG URALMA MEREV SZABÁLYOK ÖSSZESSÉGÉT JELENTENÉ

teljes döntési szabadságot arra, hogy a kormányzat a saját hatalmi céljaira, eszközként használja a jogot és a jogalkotást. Ez a helyzet a jogbiztonság hiányára utal; ilyenkor jogállamiságról (joguralomról) sem beszélhetünk.¹⁸

Ha a fenti gondolatmenetet immáron az Alaptörvénnyel létrehozott rendszerre alkalmazzuk, arra juthatunk, hogy az valóban félelmeken alapult – a Sajtó által felvetett aggályok 2010-ben is fennálltak –, ugyanakkor a félelmek nem az alkotmányosság és a jogállamiság erőteljesebb térnyerését eredményezték: ezek a félelmek sokkal inkább a rendszer egészének működését hatják át, jogállami, alkotmányossági deficitet eredményezve. Bár az Alaptörvény és az ezen alapuló rendszer igyekszik megfelelni a jogállamiság formális követelményeinek (például működnek bíróságok, az Alaptörvény szövege elismeri a bíróságok függetlenségét, és garantálja az egyéni jogokat; biztosítottak a jogalkotás eljárási keretei stb.), szubsztantív értelemben azonban nem tekinthető jogállaminak. Az Alaptörvény tehát legitimációs eszközzé vált, amelynek funkciója a mindenkori politikai célok maradéktalan kiszolgálása.¹⁹ Továbbá, a „gránitszilárdságának” kikiáltott Alaptörvény módosításai szinte minden esetben nélkülözték az alkotmányosság szempontjait, tartalmilag pedig az alkotmányosság már elért szintjének degradálását eredményezték.²⁰ Az alkotmányosság helyzetét rendkívül hatásosan foglalta össze Kiss László alkotmánybíró egyik különvéleményében. Meglátása szerint „bármely alkotmányosnak ítélt cél elérése érdekében csak alkotmányos, az alaptörvénnyel konform eszközök és megoldások vehetők igénybe [...] a kellő alkotmányos indokok alapján megalkotott törvényeknek és egyéb jogszabályoknak minden tekintetben meg kell felelniük az alkotmányosság kritériumainak [...] a cél (todo modo) nem szentesítheti az alkalmazott eszközöket [...] ennek a felfogásnak a többségivé válása a magyar alkotmányosság és alkotmánybíráskodás végét jelentené, mivel kibékíthetetlen ellentétben állna a modern alkotmányosság és alkotmány-fogalom alapvető, minimális előfeltételével, az emberi jogok védelmének és a hatalommegosztásnak a biztosításával.”²¹ Az Alkotmánybíróóság ráadásul egy jó ideje hatékonyan látja el lakájszerepét: az egzisztenciális érdekek felülírták a jogállamiság, az alkotmányosság kritériumait.²²

Mára az alkotmánymódosítások a jogállami erózió eszközeivé váltak, vagyis a jogállamiság formális betartása (például a kétharmados többség megléte)

az alkotmányosság, a jogállamiság leépülését eredményezte tartalmilag.²³ A kormányzat a valóságban a jogállami narratívát pusztán eszköznek tekinti, bár a kommunikációja során ezt tagadja. Ha a szubsztantív értelemben véve nem jogállami intézkedések, jogi aktusok kapcsán erre a tényre felhívna a figyelmet, akkor elismerné, hogy nem jogállamban gondolkodik, ezáltal az egyébként is egyre növekvő külső nyomást (Velencei Bizottság, Európai Unió stb.) még inkább fokozná maga ellen. Nem mellesleg pedig a jogállamiság látszata – vagyis a jogállamiság formális követelményeinek való megfelelés – jelentős védettséget is ad, ugyanis a társadalom többsége számára a nem demokratikus modell egyértelmű felvállalása jelentős hitelvesztéssel járna, vagyis politikailag mindenképpen kifizetődő a jogállami narratíva fenntartása.

Tartalmában azonban nem lehet jogállami, és nem érvényesülhet az alkotmányosság akkor, amikor a többség által megválasztott kormánykoalíció (jog)rendje – amely a saját ízlése szerint szabott Alaptörvényen alapuló – nyíltan elveti a társadalmi kisebbség számára fontos értékeket (társadalmi csoportok megbélyegzése, jogvédő szervezetek ellehetetlenítése, a hajléktalanság kriminalizálása stb. által). A (jog)rendből mára tartalmában csak a rend érvényesül, és ez utóbbi határozza meg a jogot is; pontosabban: a jog eszközzé válik a kétharmados többség rendpártiságában. Jogállam helyett tehát speciális rendőrállam épült ki, amelyben a „rend” fenntartása elsődlegessé vált, és fenntartóinak magatartását nem jogállami jogszabályok határozzák meg, hanem egy meghatározott csoportnak az érdekei, illetve saját elvei. Nem mellesleg azt is ez a szűk csoport dönti el, hogy mit is nevezünk jognak.²⁴

Az így létrejött „látszatjogállam” – miként erre a korábbiakban már utaltam – tehát sokkal inkább „kommunikációs” eszköz, politikai cél, semmint az állam működését korlátozó fogalom. A kérdés ezt követően az, hogy vajon miért működik mégis a jogállami narratíva, miért hiszi el a társadalom, hogy az egyébként nem jogállami intézkedések valóban jogállami keretek között zajlanak. A formális kritériumoknak való megfelelés (például a jogalkotási felhatalmazás megléte, a jogalkotási eljárás szabályainak betartása) és az ennek alapján megszülető (jog)szabályok látszólag a jogállamiság megvalósulását mutatják. Pusztán ez a látszat elegendő ahhoz, hogy – egy elenyésző kisebbség kivételével – a társadalom

többsége elfogadja és kövesse ezeket a szabályokat. A rendszer ráadásul úgy működik, hogy ha szükséges, akkor a (jog)rendet – akár alkotmánymódosítással is – látszólagosan „jogállamivá” tesszük. De ennek az elfogadása minden esetben önbecsapás, és minél szélesebb társadalmi csoportokat érintenek a korlátozások, annál erősebb legitimációs cél szükséges ahhoz, hogy a többség maradéktalanul elfogadja az alkotmányos jogállam korlátozását.

A bevezetésben már utaltam arra, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszere váltságrendszerként is aposztrofálta magát; azáltal, hogy az Alaptörvény létrehozásának egyik fontos indoka volt a politikai és gazdasági válság. A weimari köztársaság a legsúlyosabb példája annak, hogy a különleges helyzetre való hivatkozással hogyan is építhető le a jogállam, látszólagosan a jogállami keretek megtartásával.²⁵ Bár jelenleg nem állítható, hogy minden aspektusában ugyanazt a folyamatot láthatjuk, az egyik elemét tekintve mégis jelentős a hasonlóság. Magyarország Alaptörvényének létrejötte óta a jogállamiság számára a legsúlyosabb korlátozásokkal járó intézkedések alapja mindig valamilyen vélt vagy valós válságra való hivatkozás volt.²⁶ A „kivételességet” így tényleges fenyegetettség nélkül,²⁷ illetve az embereket érintő valós támadás hiányában²⁸ sikerült fenntartani, ami önmagában is jogállami deficitet jelez. Azt is mondhatjuk tehát, hogy a „látszatjogállam” védelme során a tényleges jogállam akként szűnik meg, hogy a kivételesség és a normalitás között elmosódik a határvonal – amely egyébként sem minden esetben egyértelmű. A kivételesség pedig úgy válik állandóvá, hogy az azt megalapozó különleges helyzetek valójában nem is állnak fenn. A biztonságot előtérbe helyező kivételességgel áll szemben tehát a jogállamiság és az alkotmányosság; a kivételességet nyíltan nem ismeri el a kormányzat,²⁹ ugyanakkor a „látszat-jogállamiság” mögé bújva ténylegesen rendkívüli eszközöket alkalmaz. Abban az esetben válhat alkotmányosan is igazolhatóvá a jogállami keretek átlépése, ha az a valós fenyegetettséggel szembeni védekezés hatékony eszköze az alkotmányos jogállam megóvása érdekében.³⁰ Esetünkben viszont a jogállami keretek túllépése tényleges veszély hiányában (igaz, arra való hivatkozással) történik.

Az eddigieket összegezve az állapítható meg, hogy hazánkban szubsztantív értelemben nem beszélhetünk jogállamiságról: a jogállamiság formális keretei-

nek fenntartása – ekként a „látszat-jogállamiság” – politikai célokat szolgál, egyebekben pedig a folyamatos válságkommunikáció legitimálja a jogállamiság leépítését. Az egyik legfontosabb dilemma tehát az, hogy valóban érdemes-e fenntartani ezt a „látszat-jogállamiságot” azáltal, hogy továbbra is elismerjük: formálisan vannak még jogállami jellegű elemei a rendszernek. Ha ezt a nézőpontot elfogadjuk, akkor egyúttal azt is el kell fogadnunk, hogy a nem létező kivételességre hivatkozás legitím cél az alkotmányosság, a jogállamiság korlátozására. Észre kell azonban venni, hogy nem létező legitím cél nem lehet alapja ezeknek a folyamatoknak, vagyis ha a rendszer egyik legfőbb hivatkozási alapját kritikával fogadjuk, akkor a „látszatjogállami” narratíva jogállamiként történő elfogadása sem lehetséges. Ez alól sajnálatos módon az sem jelenthet kivételt, hogy ha azt gondoljuk: a jogállamiságot úgy lehet átmenteni, ha részt veszünk ebben a diskurzusban.

A jogállamnak vége, de ez nem jelenti azt, hogy az alkotmányosság revíziójára nincs lehetőség. Az Alaptörvény előtti alkotmányos állapot helyreállítása ugyanakkor csak akkor működhet, ha kizárólag a jogállamiság és az alkotmányosság – nem pedig a „látszat-jogállamiság” és „látszatalkotmányosság” – keretein belül halad a jogállami gondolkodás. Vagyis a jogállami gondolkodás fenntartása és a jogállami érvek további hangoztatása nem jelenti azt, hogy egyetérténen a jelenlegi „látszatjogállami” gondolkodással. Már csak azért sem, mert a már elért alkotmányossági szint degradálása jogállami dimenzióban nem lehetséges, vagyis az emberi jogok elért védelmének szintje, a hatalommegosztás abbéli felfogása, hogy nincs korlátlan hatalom, vagy éppen a *ius resistendi* joga olyan értékek, amelyek – az Alaptörvény preambulumból is levezethetően – a történeti alkotmány részévé, az alkotmányosság mércéjévé váltak. A „látszat-jogállamiság” alapja a „látszatválsághelyzet”, de erre jogállami érveléssel szükséges felhívunk a figyelmet. A „látszat-jogállamiság” ugyanis olyan, mint a „macskabölcső” nevű játék: az ujjakra tekert huzalokból áll. Joggal vethető fel az, ami Kurt Vonnegut amerikai író *Macskabölcső* című regényében merült fel kérdésként: „Hol itt a macska? Hol itt a bölcös?” A „látszatjogállam” jogállamként történő elismerése és a tudományos diskurzusban ekként szerepeltetése olyan lenne, mintha az ujjakra tekert fonalak között keresnénk a bölcst és benne a macskát: önbecsapás.

JEGYZETEK

1. Az autokratikus rezsimek meghatározása meglehetősen sokoldalú, összetett jellemzők mentén történhet. Általában azokat a berendezkedéseket értem ezalatt, melyeket az önkényes kormányzati túlhatalom, a politikai pluralizmus korlátozottsága, az elégtelen demokratikus intézményrendszer, az alapvető jogok tagadása – vagy érvényesíthetőségük korlátozottsága –, a demokratikus fékek és ellensúlyok működésének hiánya vagy nem megfelelő működése, valamint a civil szervezetek elnyomása jellemez. A további szempontokról lásd részletesen: Gábor Attila TÓTH: Authoritarianism, in *Max Planck Encyclopedia of Comparative Constitutional Law*, eds. Rainer GROTE – Frauke LACHENMANN – Rüdiger WOLFRUM, Max Planck Foundation, <http://oxcon.ouplaw.com/view/10.1093/law-mpeccol/law-mpeccol-e205>; valamint TÓTH Gábor Attila: Demokrácia és diktatúra között: az autoritarizmus, *Fundamentum*, 2016/2–4, 5–18.
2. Igaz ez akkor is, ha történetesen elfogadjuk azt a tézist, miszerint a nem jogállami rendszerben a „látszat-jogállamiság” fenntartása, a formális alkotmányjog megőrzése – a tartalmi legalitás hiányában is – fontos szempont annak érdekében, hogy fennmaradjon az esélye egy jövőbeni alkotmányos kultúra kialakulásának, a valódi alkotmányos jogállami visszarendeződésnek. Lásd erről jelen szám Fórum rovatában Halmai Gábor írását a jogállami gondolkodás csapdájáról.
3. Az alkotmány mint politikai-jogi konstrukció különönböztethető az alkotmányosságtól. Utóbbi ugyanis egy sor alapvetet, valamint olyan egymással összefüggő fogalmakat és megoldásokat takar, amelyek elsődleges célja, hogy korlátozzák a kormányzati hatalmat az önkényuralom megakadályozhatóságának érdekében. Optimális esetben az alkotmányosság teljes mértékben érvényesül az alkotmányban; lásd: András SAJÓ – Renáta URTZ: *The Constitution of Freedom – An Introduction to Legal Constitutionalism*, Oxford University Press, Oxford, 2017, 13.
4. Ennek az álláspontnak talán az első, nagyobb nyilvánosságot elérő megfogalmazása: HALMAI Gábor: Búcsú a jogállamtól, *Élet és Irodalom*, 2010. július 23.
5. TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen – Értekezés a magyar alkotmányról*, Osiris, Budapest, 2009, 164–185.
6. Tóth Gábor Attila a procedurális legalitás körébe sorolja ezeket a formális követelményeket, mint amilyen az alkotmány elfogadásához kapcsolódó kétharmados többség, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy ez az arány arra is utal, hogy egy új alkotmány megalkotásához – avagy a hatályos módosításához – a „normális” kormányzati többségnél szélesebb kör felhatalmazása szükséges; lásd: TÓTH Gábor Attila: *A jogok*
7. Vagyis a közhatalom a jogi parancsok és a szankciók útján képes fenntartani a rendet, a közrendet, egyúttal pedig biztosítja az „alattvalók” engedelmességét; lásd: TÓTH (6. vj.) 52–55.
8. Vö. ezzel kapcsolatban: TÓTH Gábor Attila: *Életfogytig szabadláb – Alkotmányjogi karcolatok*, Élet és Irodalom, Budapest, 2011, 239–240.
9. Az Alaptörvény keletkezése és a kapcsolódó alkotmánybírói gyakorlat is egy gazdasági krízis keretében vizsgálható (a 2008-as világgazdasági válság és annak hatásai).
10. Ezek közül kiemelhető Jakab András összefoglalása, amely szerint valóban szükségessé válhatott egy új alkotmány megalkotása. Ilyen érv volt például az, hogy az Alkotmány már régen hatályban volt, és számos módosítása miatt a tényleges szöveg sem volt mindenütt egyértelmű; hogy a preambuluma is az átmenetiségre utalt; hogy zavaró volt az 1949-es évszám; hogy egy új alkotmány a rendszerváltás szimbolikus lezárását jelentené; hogy szocialista maradványok voltak az Alkotmány szövegében – illetve, új alkotmányt indokolhatott volna egy új államszervezeti modell; de a szimbolikus újrakezdés jelentősége is felmerült. Erről részletesen lásd: JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*, HVG-ORAC, Budapest, 2011, 15–18.
11. TRÓCSÁNYI László: Magyarország Alaptörvényének létrejötte és az Alaptörvény vitatott rendelkezései, *Kommentár*, 2011/4, http://kommentar.info.hu/iras/2011_4/magyarorszag_alaptorvenyek_letrejte_es_az_alaptorveny_vitatott_rendelkezesei
12. 45/2012. (XII. 29.) AB határozat, ABH 2012, 432–433.
13. Korábban már utaltam ezekre, ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy a rendszerváltást lezáró, nem „posztszuverén” alkotmány megalkotása is legitim célként jelenhetett meg. A posztszuverén alkotmányozási modellről mint a dichotóm (reform kontra forradalom) alkotmányozásról lásd: ARATÓ András: Sikeres kezdet után részleges kudarc – Merre tovább?, *Fundamentum*, 2009/3, 5–30.
14. SAJÓ András: *Az önkorlátozó hatalom*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995, 17–20.
15. SAJÓ (14. vj.) 21–22.
16. SAJÓ (14. vj.) 25.
17. SAJÓ (14. vj.) 259–261.
18. Vö. többek között: SAJÓ–URTZ (3. vj.) 308–310.
19. Ennek a paradox helyzetnek (ti. látszatalkotmányosság) az alkotmányjog oktatásával kapcsolatos nehézségeit hatásosan mutatja be többek között: CHRONOWSKI Nóra: Az alkotmányjog oktatása az Alaptörvény után

- Indoktrinációmentesen?!, *Fundamentum*, 2013/1, 33–36.
20. Jelen írás keretein messzemenően túlmutatna valamennyi – az Alaptörvény elfogadását követő vagy azzal összefüggő – olyan módosítás vagy „átmeneti rendelkezés” említése, ami a jogállamiság, az alkotmányosság eszméjéből vett el. Erdemes ugyanakkor utalni arra, hogy a „Magyarország Alaptörvényének átmeneti rendelkezései” elnevezésű dokumentum – amelynek létrehozására az Alaptörvény megalkotásával összefüggésben, azzal azonos felhatalmazás alapján került sor, de ennek ellenére önállóan szabályozott – már az elfogadását és a jogforrási hierarchiában betöltött helyét tekintve is jelentős visszasságot eredményezett. Az Alaptörvény negyedik módosításával pedig a hazai alkotmányosság eljutott arra a pontra, ahonnan a jogállamhoz való visszatérés immáron csak jelentős nehézségekkel lehetséges, ha egyáltalán. A negyedik Alaptörvény-módosítással beállt helyzetről lásd részletesen: HANÁK András: Sötétség délben: az alkotmányosság alkonya Magyarországon, *Fundamentum*, 2013/1. Mások – így Juhász Gábor szerint – a negyedik módosítás a kormányzat üzenete, miszerint a legcsekélyebb korlátozást sem hajlandó elviselni, ami lényegében a jogi eszközök megteremtésével zajló önkényes hatalomgyakorlást jelenti; lásd: JUHÁSZ Gábor: A hajléktalanok mint alkotmányos tényezők, *Fundamentum*, 2014/3, 51.
  21. Erről lásd részletesen Kiss László alkotmánybíró különvéleményét a 34/2014. (XI. 14.) AB határozathoz. ABH 2014, 1597–1598.
  22. A jelen lapszám Fórum rovatának egyik fontos kiindulópontja az a szerkesztőségen belüli vita, amely egyebek mellett azt veti fel, hogy vajon morális értelemben elvethető-e az az alkotmánybírói hitvallás, amely a politikailag szenzitív kérdésekben nem fogalmaz meg határozott álláspontot, avagy – legújabb megoldásként – az eljárás elodázását követően annak felfüggesztéséről dönt; lásd 3198/2018. (VI. 21.) AB végzés, 3199/2018. (VI. 21.) AB végzés, 3200/2018. (VI. 21.) AB végzés. A magam részéről mind morális, mind pedig jogi értelemben elvetendőnek, egyúttal az identitás feladásának tartom ezt az alkotmánybírói attitűdöt, ugyanakkor komoly érvek szólhatnak amellett, hogy az önkorlátozó alkotmánybíráskodás is jobb, mint az alkotmánybíráskodás hiánya.
  23. Az alkotmánymódosítás mint az alkotmányosság lépitésének eszköze nem hazai sajátosság. Hasonló folyamatokat lehetett észrevenni a közelmúltban Egyiptomban és Venezuelában is. Erről lásd részletesen: David LANDAU: Abusive Constitutionalism, *University of California Davis Law Review*, 189–260.
  24. A rendőrállam sajátos jellegét esetünkben az adja, hogy hazánkban nem beszélhetünk arról, hogy az állam szervei a társadalmi élet minden területét irányítanák – igaz, ilyen jellegű tendenciák is megfigyelhetők. A rendőrállam és jogállam ellentétéről lásd részletesen: TAKÁCS Péter: Előszó, in *Joguralom és jogállam – Antológia a Rule of Law és a Rechtsstaat irodalmának köréből*, szerk. TAKÁCS Péter, Budapest, 1995, 13.
  25. Igaz ugyanakkor, hogy a weimari példa ebből a szempontból közelebb áll a militáns demokráciához, amelyben a tényleges fenyegetettséggel szemben alkalmaznak antidemokratikus eszközöket a jogállam fennmaradása érdekében. Lásd: SAJÓ–UITZ (3. vj.) 433–440.
  26. A válságra hivatkozás mint a jogállamiság, a jogbiztonság sérelmét megvalósító legitímációs tényező először a gazdasági krízissel összefüggésben jelent meg. Még az Alaptörvény elfogadását megelőzően szolgált hivatkozási alapként a gazdasági válság az Alkotmány módosítására, az Alkotmánybíróság hatáskörének csökkentését célozva (lásd az Alkotmány 32/A. §-át módosító, a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról szóló 2010. évi CXIX. törvényt). Az Alaptörvény N) cikk (1) bekezdésében foglalt kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható költségvetés elvét ráadásul rövid idő alatt az Alkotmánybíróság is hivatkozási alappá tette a válság kezelése során megmutatózó, a jogállamiságot kikezdő jogalkotás igazolására: a „*gazdasági viszonyok, a pénzügyi és gazdasági válság által elmélyített államháztartási szűk-ség helyzetben elkerülhetetlen volt az államadósság csökkentése, mint elsődleges rövidtávú államcél megjelölése. Ennek számos – rendes körülmények között – méltányos és jogos igényt és törekvést alá kellett rendelni.*” [23/2013. (IX. 25.) AB határozat, ABH 2013, 929.] Erről a folyamatról, valamint az Alkotmánybíróság további alkotmányértelmezéséről másutt már részletesen kifejtettem az álláspontomat, így itt most csak utalnék erre: MÉSZÁROS Gábor: „Alkotmány, válságban” – a különleges helyzetek kezelésének dimenziói az Alaptörvény elfogadásától napjainkig, *JURA*, 2017/2, 118–133. Lásd még: CHRONOWSKI Nóra – VINCZE Attila: Alkotmánybíráskodás (gazdasági) válságban, *Alkotmánybírói Szemle*, 2014/2. 104–112. A 2015-ös „menekültválságot” követően a gazdasági, pénzügyi válságra hivatkozás helyett egyre inkább a tömeges bevándorlás és a terrorizmus szolgált a jogállamot leépítő intézkedések alapjául. A folyamat sarkalatos eleme volt, hogy – a félelmet felhasználva – alkotmányossági szempontból nyilvánvalóan aggályos jogszabályokat alkottak, illetve módosították az Alaptörvényt. Mindezen fejlemények közül kiemelendő a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet (az ezzel kapcsolatos alkotmányjogi aggályaimat korábban a lap hasábjain már kifejtettem: MÉSZÁROS Gábor: Egy „menekültcsomag” veszélyei – Mit is jelent valójában a tömeges bevándorlás okozta válság-

- helyzet?, *Fundamentum*, 2015/2–3, 107–119.), valamint a terrorveszélyhelyzet alaptörvényi szabályozása.
27. Így például a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet folyamatos fenntartását sem a hazánkat érő migrációs nyomás indokolja, hanem az a cél, hogy a félelmet fenntartsa a kormányzat, és kihasználja az ebből eredő politikai előnyöket.
  28. A terrorveszélyhelyzet alaptörvényi szabályozása jogilag nem volt indokolt, a szükségállapot különleges jogrendi szabályaival egy esetlegesen bekövetkező terroristamadás utóhatásai egyébként is kezelhetők; feltéve, ha arra egyáltalán szükség lenne. Erről részletesen: MÉSZÁROS (26. vj.) 127–131.
  29. Szemben a weimari köztársaság bukásával, hazánkban az alaptörvényi különleges jogrend bevezetésére a hatalom megszerzése és állandósulása érdekében nem került ugyanis sor.
  30. Erről részletesen lásd Karl LÖWENSTEIN: Militant Democracy and Fundamental Rights, *American Political Science Review*, Vol. 31, 1937, 417–432.